

Fehér Zoltán

A Szarajevón túl legelészó szarvasok

Népvándorlás kori keleti elemek

Bátya rác néphagyományában

A Kalocsai-Sárközben található magyar-rác falu, Bátya néprajzát 1952 óta kutatom. Történetéből kiderült, hogy a 17–18. században a Balkánról érkező katolikus délszlávok rátelepedtek az itt talált maradék törzsökös magyarságra, s egy jellegzetes kettős gyökerű kultúrát hoztak létre, amely megnyilatkozott az élet minden területén.¹ A falut gazdasági, kereskedelmi nyitottsága ellenére bizonyos fokú elzárkózottság jellemezte, s emiatt igen sok archaikus magyar és rác elemet őrzött meg hagyományában. Az elmúlt több mint fél évszázad alatt gyűjtött anyagom publikálása során egyre határozottabban mutattam rá erre a kettős gyökerűségre.² Lassanként kialakult az a meggyőződés, hogy a hagyomány bizonyos elemei azonban nem azért *magyaros jellegűek*, mert azokat mostani hazájukban az itt talált és a környező magyarságtól vették át, hanem annál sokkal régebbiek, nyilván a balkáni őshazából hozták magukkal.³

Hogy megállapíthassuk, mi a délszláv hagyomány, tekintsünk ki a balkáni népek felé. A bolgár (délszláv) néphitről például rendelkezésünkre áll egy korai magyar nyelvű monográfia.⁴ Strausz Adolf bevezetőjében elmondja, hogy a *bolgár és magyar nép az őshazában kapcsolatban állott egymással*⁵, ezért munkájában olyan bolgár néphitadatokat közöl elsősorban, amelyekhez hasonlók megtalálhatók a magyar, illetve a magyarral rokon kultúrájú keleti népeknél is. Valószínűnek látszik, hogy a néprajzi filológia bővülése miatt

1 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya 1996.

2 Fehér Zoltán: *A bátyai nép kettős gyökerű kultúrájának sajátosságai*. A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Sz.: Halász Péter. Bp. 1991. Csak a jegyzetben, óvatosan merem megkockáztatni, hogy Bátya tulajdonképpen *reliktum* település.

3 Uő: *Pentatónia a Kalocsa környéki rácok népzenejében*. Honismeret 2001/3. 6–53.

Uő: *Két bátyai pentaton dallam*. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Sz.: Romsics Imre. Kalocsa.

Uő: *A bátyai népviselet változásai*. Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig. Sz.: Bárh János, Baja 2003. 185–197.

Uő: *Dusnok zenei kétnyelvűsége*. Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2000.

Uő.: *A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik*. Cumania 12. Sz.: Bárh János. Kecskemét 1998. 249–306.

Uő: *Nationis Ungarico partim, partim Illyrico*. Egy kalocsai-sárközi falu népességtörténeti kérdései. Forrás 1987/7. 77–83.

Uő: *Pentaton betyáracok*. Előadás a Kecskeméti Népzenei Napokon 2001. (kézirat)

Uő: *Tenger közepén pacsirtafészek* (Archaikus magyar elemek bátya kétnyelvű folklórájában). Forrás 2001/5. 83–89.

4 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897.

5 Uo.: 1.

ma már árnyaltabban fogalmazzunk meg megállapításait. Adatainak bősége így is nélkülözhetetlen a további kutatások számára.

A bennünket közelebbről érintő másik délszláv etnikum néphitébe csak Spiro Kulisic szerb mitológiai szótára alapján nyerhettem betekintést Jung Károly ismertetése nyomán.⁶ Ebben a szerző a szerb ősvallás számbavétele során jóformán csak ősszláv, trákoillir elemeket mutat ki. Bár utal pl. arra is, hogy a pogány szlávok bálványai mennyire hasonlítottak a keleti nomád népek kamennaja babáira, s talán a karácsonyi rituális sertésölés is emlékeztet a finnugor népek medvetoraira, s a varázsló ősszláv neve kelta, illetve finn (!) kapcsolatokra utal. Bizonyos elemek pedig, mint például az ősök tisztelete, valamint az égítstkultusz, sok nép sajátja volt. Általában elmondható, hogy nem ismeri vagy nem veszi figyelembe azokat a hatásokat, amelyeket a népvándorlás korának keleti nomád népei hoztak a Balkánra.

Az újabb magyar néphitkutatás, bizonyos előzmények után, ismét az európai hatásokat hangsúlyozza.⁷ Egyre inkább figyelembe veszi a balkáni népek hiedelemvilágát, s ezekkel állítja párhuzamba, illetve ezekből vezeti le a magyar hiedelmek egy részét.⁸ Különös előnyben vannak ezen a téren azok a magyar kutatók, akik beszélnek is valamilyen délszláv nyelven, illetve ilyen lakosság körében élnek. Bálint Sándor szinte nélkülözhetetlennek tartja e nyelvek ismeretét a magyar szakrális néprajz kutatásában.⁹ A magyar népi kultúrát európai kontextusba helyező kutatás azonban nem helyez megfelelő súlyt arra a tényre, hogy ezek a balkáni képzetek nem mindig az európai, pontosabban szláv (trákoillir), illetve román (vlah) ősiségből erednek, hanem a beolvadt keleti nomád népek hitvilágából. Pócs Éva például megállapítja, hogy Kelet-Európában, s főképp a Balkánon a boszorkány képzetet a tündéréké előzte meg, s itt a *boszorkány legnevezetesebb, egyik nyilvántartott őse a római strix*.¹⁰ *Boszorkány* szavunk azonban török eredetű (jelentése a nyom ígéjével azonos). Bátyán is *boszurkának* nevezik *rácul*. Diószegi Vilmos már ezt a hiedelemalakot is összehasonlította európai rokonaival, s megállapította róla, hogy sok hasonlóság mellett sajátosan magyar képzetet képvisel benne a boszorkány szarva (ez nem az ördög szarva!), amit a bátyaia is láttak a lucaszékről. A szarvas fejviselet rokon népeink boszorkányképzetében is megtalálható. Az agancs eredetileg a táltos fejviseleti darabja volt.¹¹ Azt a felfogást, amely a magyar néphitet teljes egészében az európai hagyományokból eredezteti, még Pócs Éva is finomítja, amikor elismeri, hogy csak olyan esetekben vettünk át európai elemeket, amely esetekben volt hova kössük azokat.¹²

A boszorkány szarva és az ezekhez hasonló képzeteket Pócs Éva az európai samanizmus elemeinek tartja, amelyek Európa úgynevezett reliktum területein maradtak fenn.¹³

6 Kulisic, Spiro: *A szerb ősvallás és mitológia*. Ethn. XCII. 1981. 111–119. Jung Károly ismertetése és fordítása.

7 Gunda Béla: *A rostaforgató asszony*. Bp. 1989.

8 Kiss Mária: *A Szerb mitológiai szótár koncepciójáról*. Mítosz és történelem: Sz.: Hoppál Mihály és Istvánovits Márton 394–399. Bp. 1978.

Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Bp. 1989.

Uó: *Élők és holtak, látók és boszorkányok*. Bp. 1997.

9 Jung Károly: *Gondolatok a magyar–délszláv egybevető néphiedelem és mitológiai kutatás kapcsán*. Ethn. XCII. 1981. 142–147.

10 Pócs Éva: 1989. 12.

11 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958. 252.

12 Pócs Éva: *A magyar mitológia és Európa*. Honfoglalás és néprajz. Bp. 1997. 309–323.

13 Pócs Éva: *A magyar sámánizmus a kora újkori forrásokban*. Bp. 1996.

Demény István Pál a Pócs Éva által felsorolt reliktum területeket kiegészíti, mégpedig éppen azokkal a területekkel, amelyekről a bátyiaiak egy része is érkezett a 17–18. században. Ezek ugyanis a középkorban a magyar koronához tartozó országok és a velük közvetlen területek egy részét alkották.¹⁴

Amikor Róheim Géza kutatásai alapján kijelentette, miszerint annyi a párhuzam a magyar és a szomszédos szláv népek hiedelmei között, hogy a magyar néphit szláv néphit¹⁵ ugyanabba a hibába esett, mint amikor a korai magyar régészet a honfoglalás kori magyar köznépi temetőket teljes egészében szláv temetőknek könyvelte el.

Ha szomszédaink néprajzát vizsgáljuk, a magyarság néprajza is mélyebb dimenziót kap, hisz az együtt eltöltött ezer esztendő nem múlt el fölöttünk nyomtalanul. Amikor Kósa László a magyar és a szomszéd népek interetnikus hatásainak vizsgálatát veszi számba, megállapítja: *A magyar–délszláv néprajzi kapcsolatok kutatása igen töredékes.*¹⁶ Érdemes volna pedig az ilyen irányú kutatás, különösen pedig a nyugati keresztény kultúrkörbe tartozó horvát–szlovén kapcsolatok területén. Ezekkel a katolikus délszláv népekkel álltunk ugyanis Kárpát-medencei történelmünk kezdetétől a legintenzívebb kapcsolatban. A kereszténységet terjesztő papok is leggyakrabban szlovének, horvátok voltak. Erről nem csak jövevényszavaink tanúskodnak. Az államalapítás után fokozatosan terjeszkedő magyar királyság bekebelezte Horvátországot, Dalmáciát és Boszniát is. Így az itt élő népek kisebb-nagyobb megszakításokkal évszázadokig a magyar Szent Korona fennhatósága alatt éltek. Ennek következtében *Szlavónia, Horvátország északi és északkeleti részén a magyar műveltség befolyásolta a horvát népi kultúrállományt* – írja Gunda Béla Milovan Gavazzira hivatkozva.¹⁷ Nem csoda, hogy a délszláv epikus énekek több magyar történelmi hős nevét megőrizték (Hunyadi János, Mátyás király, Zrínyi Miklós). Bátyán például él egy rác nyelvű balladaszerű ének Mátyás király és a váradi bán, Dóczi Péter párbeszédéről, s a dallam a magyar pentaton hangsoron szólal meg.¹⁸ Attila hun király kardjáról pedig nemcsak a szlovének mesélnek – miként erről Bellosics Bálint 20. század eleji gyűjtéséből tudunk¹⁹ –, hanem Bátyán is.²⁰

A Balkán máig fortyogó néprajzi konglomerátum. A déli szlávokba beolvadt különféle népek tudniillik még évszázadokig őriznek valamit ősi sajátosságaikból. Henkey Gyula a bulgáriai tatárok közt végzett antropológiai méréseinek eredményei például a magyarországi kunokkal való kapcsolataikat valószínűsítik.²¹ Győrffy István már a XX. század elején javasolta, hogy a magyar néprajzosok végezzenek a bulgáriai törökök közt kutatásokat.²² A Balkánról Magyarországra felhúzódó katolikus délszlávok körében is gyanítható valamiféle keleti hatás, s ennek a hatásnak egy része még a balkáni őshazában érthette őket.

14 Demény István Pál: *Európai-e a sámánizmus, keletiek-e a táltosmondák?* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár 2000. 149.

15 Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások.* Bp. 1925.

16 Kósa László: *Ki népei vagytok?* Bp. 1998. 187.

Uő.: *Néphagyományaink évszázadai.* Bp. 1996. A magyarok, az erdélyi románok, a kárpátukránok, a szlovákok és a horvátok népi kultúrájának archaikus rétegei igen közel állnak egymáshoz. 47.

17 Uo.: 188.

18 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje.* Kecskemét 1994.

19 Bellosics Bálint: *Hol van Attila sírja?* Ethn. 1891.

20 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok.* Bátyai hiedelmek és népmesék. Bp. 1987.

21 Henkey Gyula: *Rusze környéki tatárok embertani vizsgálata.* Antrop. Hung. XI. 1972.

22 Bartha Júlia: *A keletkutató Győrffy István.* Bp. 2001. Magyarország régi balkáni birtokai. Hajdú Zoltán: *Az intézményes Balkán-kutatásnak és fejlődésének problémái.* Pécs, 2003.

A Szent István-i országban ez a hatás a többségi magyarság következtében még csak fokozódott, miként azt Bátya példája is bizonyítja. A Boszniában, Dalmáciában, Szlovéniában, Horvátországban megért magyar hatások közül jelentős volt a török kori kényszermigráció. *A török világ szinte letépte a magyarságot földjéről – írta Princz Gyula. Nagy tömegeit a Balkánra hajtotta, s ezzel a Balkán népeibe beolvasztotta. Ennek az embertömegnek a mértékét a török időkben évi tízezer főre becsülik.*²³ *Fajilag, ha a fogolyszámot a népszámhoz vetjük, olyan hatalmas vérkeveredésnek kellett akkor végbemennie, ami teljes asszimilációval egyértelmű. Vérségi tekintetben a szerbség testvérnemzete lett a magyarnak, s joggal állíthatjuk, hogy a szerb nép ereiben legalábbis annyi magyar vér folyik, mint a bolgár nép ereiben bolgár vér.*²⁴ 1818-ban Rummy Károly György adott hírt a Boszniában élő, török időkben odakerült, s állítólag még anyanyelvükön beszélő magyarokról.²⁵ Újabb közlés erről a kérdésről a *Műveltség és hagyomány* 10. kötetében jelent meg Milenko Filipovic tollából: *A magyarok az észak-boszniai és az észak-szerbiai néphagyományban* (Debrecen 1968).²⁶

Másrészt a török hódoltság is közvetített bizonyos keleti elemeket a délszlávokhoz, mintegy megerősítve azokat, amelyeket a népvándorlás kori népek hoztak a Balkánra. Ahogy Jung Károly írja, *az iszlám kultúra befolyása a Balkán hagyományvilágára mintegy félezer évet tett ki, ennek folytán aztán nem tartható véletlennek, hogy ugyanazok a hagyományok itt is kimutathatók, mint a türkméneknél.*²⁷

Rásonyi László László Gyulával közösen megjelent tanulmánykötetében, a *Hidak a Dunán* címűben adatok tömegével bizonyítja, hogy a Balkán etnikai képezésében keleti nomád népek sokasága vett részt. Tanulmányaiban a következőket veszi számba: hunok, avarok, onogurok, blakok, azaz bulakok, besenyők, úzok, kunok (kumánok).²⁸ Persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül a bolgárokat és a tatárokat sem. Rásonyi három népről, a magyarról, a románról és a bolgárról írja a következőket. *Mindhárom népre egyaránt sztyeppeni eredetű uralkodó családja volt sorsformáló hatással, a harmadikra pedig el-kipsak-törökösödött mongol eredetű dinasztiája.*²⁹

A Balkánnak a magyar érdekkörbe vonása korábbi előzményekre vezethető vissza. László Gyula írja: *A balkáni területek meghódítása már Baján terveiben is szerepelt, s éppen bolgár csapatokat (a kutrigurokat) küldött oda. E szempontból talán az sem véletlen, hogy Árpád-házunk is erőteljesen terjeszkedett Horvátország és a Nyugat-Balkán felé.*³⁰

A horvátok ősei északról vándoroltak az Adriai-tenger partjára, s vezéreik neve mind török eredetű, pontosabban avar (Külük, Kösendzi, Muget, Alpel, Tugay, Buga).³¹ Az avarság beolvadása korán megtörtént, hiszen Bíborbanszületett Konstatin görög császár

23 Princz Gyula: *Magyar földrajz III. Az államföldrajzi kép.* Bp. é. n. 221.

24 Uo.: 218.

25 Rummy Károly György: *Magyarok Boszniában.* Tudományos Gyűjtemény 1818. 5. 128. Közli Paládi Kovács Attila sz.: *Magyar tájak néprajzi felfedezői.* Bp. 1985. 390–391.

26 Uo.: 390.

27 Jung Károly: *Gondolatok a magyar-délszláv egybevető néphiedelem és mitológiai kutatás kapcsán.* Ethn. XCII. 146.

28 Rásonyi László: *Hidak a Dunán.* Régi török népek a Dunánál. Bp. 2004. 199–348.

29 Uo.: 328.

30 Uo.: 154.

31 Uó: 220.

750 körül az Athén környéki szórvány avarokról azt írja: *az avarokat szlávoknak is nevezik.*³² Még a Horvátországot kormányzó főméltóság címe a *bán* is az avar *bagán* szóból ered.³³

László Gyula kettőshonfoglalás-elméletében a késő avarokat már magyaroknak gyanítja. Az Avar Birodalom felbomlása idején, 670 táján, a mai Magyarország területén élő onogur nép vezérének, Kuvrát kánnak ötödik, vagyis legkisebb fia maradék népével a Balkán-félsziget nyugati peremvidékére vonult, s ott telepedett le.³⁴ Épp az onogurok azok, akiknek neve alapján hívnak minket Európa népei hungarusnak, vengrinek, uhorskinak, ungurnak, ungarnak, ungarehsenek, ongrinak.³⁵ A Nyugat-Balkánon letelepedett onogurok emlékét őrzik az itt előkerülő „*griffes-indás veretek*” és a sok „*obr*” helynév.³⁶ Ez a terület pedig Dalmáciától Albániáig terjed, de még Bosznia is benne foglaltatik.³⁷ Az ő népzenéjük alapja is a pentaton hangsor lehetett, hitviláguk pedig olyan, mint a keleti népeké. A Vardar folyó mellé települt népességet Anonymus *Csabamagyarának*, a XII. századi bizánci források pedig *vardarióta türköknek* nevezték.³⁸

Bátya és a közeli, szintén rác jellegű Dusnok népének antropológiai adatai is furcsa meglepetéssel szolgálnak. A sok délszláv eredetű családnev és a 17–18. századi történeti adatok délszláv beköltözésről tanúskodnak. Valószínűleg 1687 után több helyről és különböző időben spontán módon húzódtak föl és letek hazára a Kalocsai-Sárközben, ahol rátelepedtek a törököt átvészelt magyar őslakosság töredékeire.³⁹ Őshazájuk a Nyugat-Balkán, Bosznia, Dalmácia és Horvátország lehetett. Ennek következtében az itt élők embertani típusában az iráninak, dinaroidnak kellene meghatározónak lennie, Henkey Gyula antropológiai mérései viszont azt bizonyítják, hogy *Dusnokon és Bányán a Dalmácia őslakóival, az illirekkel kapcsolatba hozható dinári típus előfordulása jelentős, de nem olyan mértékben, mint az előforduló dalmát családnevek száma alapján várni lehetne, (...) de a törökös magyarokkal kapcsolatba hozható típusok közül a turanid áll az első helyen, az előázsiai (armenid) gyakorisága mindhárom helyen (Bátya, Dusnok, Miske) jelentős.*⁴⁰

Családnevek

Rásonyi László könyve tanúsítja, hogy Szeben városnevünk a *Sebin* onogur névből ered. A *Sebin* a szülők óhajtását kifejező, az úgynevezett desiderata (vagyis sorsmeghatározó) nevek közé tartozik. Jelentése: *örülj*. Bányán a 18. század elején a keresztelési anyakönyvben ilyen formában találkozunk ezzel a szóval családnevként: *Juditha Sebiny Szentlászlókirályba*. (Talán a szlavóniai mai Szentlászló községből érkezett.)⁴¹

32 Uó: 221.

33 Uó: 222.

34 László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*. Bp. 2004. 153. Mintha a Kézai-féle hun történetbeli Csaba királyfi kivonulásának a párját olvasnánk. (F. Z. megjegyzése)

35 Uo.: 141.

36 Uo.: 154.

37 Uo.: 154. „*a novipazári temető majdnem a mi griffes-indás temetőinket példázza.*”

38 Gyórfy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. A bizánci forrásokban a magyarokat korábban is *türköknek* nevezték.

39 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya 1996.

40 Henkey Gyula: *Kalocsa és környéke népességének etnikai embertani vizsgálata*. Cumania VI. Historia. Kecskemét 1979. 410.

41 Bányai Plébánia Hivatal: *Keresztelési anyakönyv I.*

Ugyancsak keleti, mégpedig török eredetű a *Sakan* név. Talán ennek korai változatát viselte *Cakan* izmíri emír, aki 1091-ben seregével Bizáncot szorongatta.⁴² Ezt a családnevet 1729-ben *Georgi Sakan Sclavi* alakban jegyezték be a bátyai anyakönyvbe. Ma egyik név viselői sem találhatók meg Bátya népességében, sőt az anyakönyvekben is mindkettő csak egyszer-egyszer fordult elő. Mindkét név viselői tehát csak átmenetileg tartózkodtak Bátyán, de előfordulásuk jelzi, hogy olyan szláv népesség érkezett ide, amelynek ősei között törökös (onogur) népek voltak. Egyébként a *Sakan* családnév *Sákán* alakban ma is él Bácsalmáson.

Gyermekdal

Tudjuk, hogy a hitvilág elemei szólássá, paródiává válhatnak vagy a gyermekköltészetbe süllyednek le, annak értelmetlen részeivé lesznek. A samanisztikus gyógyítás emlékeként gyakran idézik a közismert gyermekdal következő sorait, amelyben a sérült gólya lábát *síppal, dobbal, nádihegedűvel* gyógyítják.⁴³ Ritkábban hozzák szóba a dal egy másik változatát: *Gólya, gólya gilice, / Ki lányát vetted el? / A tengeri bokrosét. / Mivel vitted haza?*⁴⁴ A szövegből a *tengeri bokrosét* szavakra hívnám föl a figyelmet. *Isten* jelentésű török eredetű *tenger* szavunk előfordul a közismert gyerekmondókában:⁴⁵ *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hajdú sógor, mit kívánsz? A mondóka Bátyán is ismert, ám itt az „értelmetlen” magyar szöveget rácul folytatják: Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hájde sógor na duván.* (Gyere, sógor, dohányért!) Itt nyilvánvalón magyar hatásról van szó. Egy magyar gyerekektől hallott szöveget vettek át, s értelmeztek, kiegészítettek rácul.

Még feltűnőbb ennek a szónak a megléte a következő bátyai gyermekdalocskában, amelyet a közismert sőtörő játékhoz énekeltek. *Tenger tuce maka, / Tengerica soli, / Daj mi Tenger mara maka, / Da si skuvam tri cikmaka, / Sluc u bunar!* (*Tenger tőri a mákot, / Tengerné a sót, / Adjál Tenger egy kis mákot, / Hadd főzzek három csikmakot, / Slutty a kútba!*) Ennek a mondókának nincs meg a magyar megfelelője. Eredeti rác gyermekköltészeti alkotás.

A *tenger* főnév itt egyértelműen személynévvé válik, olyan személy nevévé, akinek felesége is van. Ne feledjük, a nagyszalontai mondókában a *tengeri bokrosnak* meg lánya van, tehát szintén személy. A természetfölötti lények hím- és nőnemű párosa megtalálható az ajtót, illetve a küszöböt őrző bátyai ráolvasásban. Őket *uroknak* és *urokicának* nevezik.⁴⁶ A szövegben szereplő *mákot* és *sót* a magyar néphitben (így Bátyán is) boszorkányelhárításra szokták használni. A csikmak (diós vagy mákos tészta) pedig a karácsonyi étkezés szokásos fogása. Mivel pedig a karácsony gonoszjáró nap, jó, ha a rosszak elhárítására olyan sót és mákot használunk, amelyet náluk nagyobb hatalmak készítenek elő. Ilyen lehetett a Tenger és Tengerica nevű istenség.

42 Rásonyi László, i. m. 287.

43 *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok*. Bp. 1951. 134.

44 *Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok*. Bp. 1951. 112.

45 *Magyar etimológiai szótár*. *Tenger* címszó. A *Tengeri bokros* kifejezés nyilvánvalóan egy régi értelmes szókapcsolat romlásaként jöhetett létre. Csak ötletként vetem föl, hogy talán a török *Tengri-berdi* (*Istenadta*) személynévből származik. Vö.: Rásonyi, i. m. 210.

46 Fehér Zolán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 1226. Vö.: Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Bp. 1989. 62–63. Pócs Éva az európai őrzőszellemek közé sorolja őket.

Búcsús ének

Harangozó István bátyai útkaparó, régi jó adatközlőm vagy negyven éve mondta el a közismert dalbetétes, tréfás mesét, amely szerint a búcsúsok az előénekes minden szavát gondolkodás nélkül megisméltik, éneklük. Maga a történet közismert. (Nyilván megvan a száma a népmese-katalógusokban.) Az a szó azonban, amivel a búcsúsok éneklését megnevezi, a figyelemre méltó hajmáriázás (haj, Máriázás). Nem tudom, de nem hiszem, hogy volna olyan búcsús énekünk, amelynek refrénje ez lenne: Haj, Mária, haj, Mária! Ha volt ilyen ének, a búcsúsok rítuséneke, akkor benne a Diószegi által fontosnak, ősi emlékeknek tartott, a sámánénekekből megmaradt haj indulatszót, istenhívó szót találjuk. (Az énekelt dallam sem a szokásos mai népének, hanem az ugor népzeneben otthonos lá-pentachord.)

A tréfás mese szó szerinti lejegyzésben:

Mentek a búcsúsok Máriagyűdre, és vót útközbe egy Bencze-féle csárda. Az előénekes megtölte magának az üveg pálinkáját, hogy az úton tudja egy kicsit öblögetni a torkát, ahogy énekl. Ahogy megöntötte, úgy egy kicsit az üveg fönt vót. A szoknyájával lehúzta a dugót az üvegrül, és a szél miatt elkezdött huholni az üveg. És a másodénekes, aki mönt utána megin, hajmáriázott, ugye

Haj, Mária, haj Mária

(m m r m m r r m)

(–)

És akkor a másodénekes szót neki: Dugd be, dugd be, ne huholjon! – má az üvegre mondta, nem az énekre. Ez meg:

Dugd be, dugd be, ne huholjon, haj Mária.

(m m r m m r r m d t l,)⁴⁷

Találós kérdés

A *Kalevala* (Vikár Béla fordításában) így mondja el a világ keletkezését:

Hát ekkor a Vizasszonya.

Vizasszonya, ég leánya

Térdít tengerből emelé,

Lapockáját hullám fölé,

Hogy a réce ott fészkelne,

Lakóhelyre jóra lelne.

A kecses kacsamadárka

Ott repdesve szálldogálva,

Észreveszi kék víz tükrén

Vizasszonya térdít tüstént.

Véli: pástos emelkedő,

Gyepesedő kis dombtető.

Csak repesget, csak szálldogál,

A térdőre lassan leszáll,

Fészkit rajta meg is rakja,

Arany tojást tojik abba.⁴⁸

47 Ak.: Harangozó István 62 é. 1967.

48 *Kalevala* (Vikár Béla fordítása, Gulyás Pál utószavával). Bp. 1944.

Ebből a groteszk idillből – szinte a semmiből – világok születnek: a Föld, a Nap és a Hold. Gulyás Pál költői tanulmányában a magyar mondavilágon és folklóron keresztül közelít a csodák világához, a finnek naiv eposzához. A kérdésére felelő hajdúhadházi szőlőmunkás ugyanis szinte a *Kalevala* gondolatpárhuzamaival meséli el, hogy az éppen megszólaló kakukk csak azután kezd énekelni, miután az árpáról harmatot ivott. A természeti jelenség magyarázata *egy különös villanás az Alföld kellős közepéről* – írja Gulyás Pál.⁴⁹

De talán van a Kalevalának más magyar megközelítési lehetősége is, nem csak Hajdúhadház határából nyílik rá kapu. Máig emlékszem, milyen örömet szerzett számomra egyik véletlenszerű néprajzi leleményem. Évtizedekkel ezelőtt bátyai sógorom anyja, Sáfárné Fekete Mária tette föl nekem a különös talalós kérdést: *Na pol morje cancurovo gnjzdo. (Tenger közepén pacirtafészek.) Mi az?* A megfejtésen máig gondolkodhatnék, ha nem közölte volna. *Pupak. (Köldök.)* Érdekes, hogy faggatózásaim ellenére mások nem ismerték ezt a költői talányt. A közeli, hasonlóképpen magyar-rác Dusnokon viszont még él, igaz, funkcióváltással szólásként. Ott az elhanyagolt, régies, magányos házat nevezik így. Ez a megnevezés pedig megengedi azt a feltételezést, hogy a dusnoki ráco ismerték azt az ugor elképzelést, hogy *az isten láncon bocsát alá egy kis földet, s azon áll az első ember háza.*⁵⁰

A bátyai talalós kérdés minden bizonnyal egy teremtésmonda vagy -mítosz maradványa. Kísértetiesen emlékeztet a *Kalevala* idézett epizódjára. A képzet egyébként más finn-ugor népeknél is ismert. Az inkeri teremtésmondában például *Nap madara, fecskemadár* rak fészket a tengerparti zombékra. Mikor pedig a tenger hullámai elragadják három tojását, egy kováccsal készítettet gereblyével húzza össze fészke maradványait, hogy megteremthesse belőle a világot.⁵¹

Ez az archaikus képzet akkor keletkezhetett, amikor az emberiség szimbólumokban ragadta meg a világot, s a szimbolikus gondolkodás elemei mindenki számára érthetőek, *dekódolhatók* voltak. A *madár, a fészek és a tenger* a finn, az inkeri és a bátyai rác adatban egyaránt megtalálható. Nézzük ezek közül elsőnek a *fészek (= köldök)* jelentését. Láttuk, hogy a kalevalai réce a Vízanya térdét *gyepesedő kis dombtetőnek* nézi, s az inkeri monda fecskemadra is füves *zombékra* fészkel. Feltételezhető, hogy ezek a fészekrakó helyek a vulva szinonimái éppen úgy, mint a bátyai talalós kérdés *köldöke*. Berze Nagy Jánostól tudjuk, hogy földünk szinte valamennyi népénél ismert a *világ közepének* fogalma, amit a *világ köldökének* is neveznek.⁵²

Apokrif imádság

A bátyai rác folklór további adatokat is tartalmaz a „*keleti hagyomány*” balkáni továbbélésére. Tényként fogadhatjuk el ugyanis, hogy a rác nyelvű folklór alkotásokat a bátyiaiak ősei nyugat-balkáni őshazájukból hozták magukkal, s nem a Kalocsai-Sárközben vették át. Egy Reguly gyűjtötte vogul teremtésmondában *Numi-Tarem atya vasláncan, ezüstbölcsőben férfit és nőt ereszt alá az égből.*⁵³ Egy másik vogul medveénekben az *Ég lánya leszállásának* éneke címűben hasonló motívumot találunk.

49 Uo.

50 Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban*. Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Bp. 1984. 102.

51 *Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák*. I. Bp. 1984. 115.

52 Berze Nagy János: *Égigérő fa*. Pécs 1958.

53 Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban*. Keleti hagyomány, nyugati kultúra. 103. Bp. 1984.

Numi Torem, jó atyám
Hétkarikás ezüsbölcsőt
Azt kalapál
Hétágú ezüstláncot
Azt is csinál
Ezüstíves bölcsőbe
Ezüstpántú pántos bölcsőbe
Köt be engem
Fektet íme, engem
Alsó ég felé elkezdett lebocsátni

Szinte ugyanezek a kozmikus képek villantak föl előttem, amikor – jóval Erdélyi Zsuzsa korszakos jelentőségű könyvének megjelenése előtt – feleségem nagyanyja, özvegy Szűcs Péter Pálné Perity Margit elimádkozta nekem az alábbi gyönyörűséges apokrif imádságot.

<i>Sto u nebu skripa?</i>	<i>Mi csikorog az égben?</i>
<i>Gospa sinka ziba</i>	<i>Az Úrnő a gyermekét ringatja</i>
<i>Na najtanjemu vlasku</i>	<i>A legvékonyabb hajszálon</i>
<i>A vlasekse otarce</i>	<i>A hajszál elszakad</i>
<i>Gospa sinka dopade</i>	<i>Az Úrnő a fiút elkapja</i>
<i>Odnenega na morje</i>	<i>Elviszi a tengerhez</i>
<i>Na morju su galiije</i>	<i>A tengeren a gályák</i>
<i>Pomogle nas Marije</i>	<i>Segíts meg, Mária!</i>

A bátyai imádságban az égi lény Szűz Mária, akit azonban először Úrnőnek (Gospa-nak) neveznek, miként mi is a pogány magyar istennő nevével Boldogasszonynak tiszteljük az Istenanyát. A rác szöveg nem beszél bölcsőről, de hát mi másban lehetne ringatni a gyermeket. Aztán az Úrnő nem is láncon bocsátja le gyermekét, hanem a *legvékonyabb hajszálon*. Ez a hajszál azonban *csikorog*, mint a lánc. Ennek a mítoszi hajszálnak is megtalálható a mása egy vogul teremtésmondában. Arany Kaltes ifjú néniének hajfonatában ugyanis *ott fénylik a Nap (...) ott villog a Hold*. Szerintem az imádság és a teremtésmonda *hajszála* egyaránt a napsugarat jelenti. Szibériai kőkorszakbeli sziklarajzokon láthatunk olyan emberalakú mítikus lényeket (valószínűleg megszemélyesített égitesteket), amelyeknek kerek fejéből a hajszálak sugarakként, mint valami antennaerdő, áradnak szét.⁵⁴ Az égből aranyláncon alábocsátott gyermek képzelete nálunk a székelgyföldi *Disznófickó* című meséből ismert, aki *az ég rááján túl egy gyémántpalotában aranyláncon lógó bölcsőben nyugszik*.⁵⁵ Vargyas Lajos ugorkori hagyománynak tartja ezt a képzetet.⁵⁶

Mint a bátyai példa mutatja, jogos Jung Károly kívánsága, amikor fontosnak tartaná Erdélyi Zsuzsanna imádságyűjteményének és ráolvasásanyagának összevetését a közép-európai, főképpen a délszláv anyaggal.⁵⁷ Másrészt az égitestkultusz emlékeként élő újholdimádságok szinte szó szerinti egyezést mutatnak.⁵⁸

54 Hoppál Mihály: *Szibériai sziklarajzok és urali népek mitológiája*. XXX. Napfejú ember. Okladnyikov, A. – Martinov, A. J.: *Szibériai sziklarajzok*. Bp. 1989.

55 *Leszállt a medve az égből*. Vogul népköltészet. Sz.: Kálmán Béla. Bp. 1980. 7.

Vargyas Lajos, i. m. 104.

56 Vargyas Lajos, i. m. 105.

57 Jung Károly, i. m. 143.

58 Uo.

Mi az európai (balkáni) és mi a keleti elem a következő bátyai égitestkultusz körébe tartozó hiedelmekből? Bátyán és Kecelen még emlékeznek rá, hogy régen újhold vasárnapján *körmenet vót a templom körül*.⁵⁹ Újhold péntekjén a szokásosnál is szigorúbb böjtöt tartottak a bátyiaiak. Ilyenkor kenyéren-vízen éltek.⁶⁰ Az újhold vasárnapján keresztelt gyerekről azt tartották, hogy belőle híres lány (legény) lesz.⁶¹ Bátyai hiedelmek szerint újholdkor aktivizálódnak a boszorkányok (ilyenkor eszik a Holdat), s ilyenkor mennek kölcsönkérni, hogy ronthassanak.⁶² Ugyancsak Bátyán azt mondták, hogy az újholdvasárnap mi sisen úrfelmutatáskor a pap megláthatná a falu boszorkányait a serlegben, de nem néz bele. (Tehát a Napban.)⁶³ Három újhold vasárnapján mentek felajánlásból (pl. betegség gyógyítása céljából) a hajósi búcsúba.⁶⁴

Bátyán az égitestekbe nézés általában tilos. A tilalmak és az előírások azonban nem egyöntetűek, nem egyértelműek. Nyilván rá kell nézni az újholdra, ha az azokban jelen lévő isteni hatalmakkal akarunk kapcsolatot teremteni. Szankon ezt mondták: *Köszönni szoktam az Újholdnak. Dicsértessék a Jézus Krisztus. Uram Jézuskám, segíj meg!*⁶⁵ *Mikor újholdat látunk, szoktunk köszönni neki: Dicsértessék a Jézus Krisztus!*⁶⁶

Bátyán különösen sok újholdimádság ismeretes. Ezek ráolvasásnak is tekinthetők, mert rendszerint betegségek gyógyítására szolgálnak. Akkor kell elmondani őket, ha véletlenül, tehát nem szándékosan keresve, észrevesszük az újholdat. *Mikor kimegyek és meglátom az újholdat, akkó nem szabad továbbmennni, hanem köröszöt vetni, és köll mondani háromszor: Mlad mesec na vece, Moji boli mánje! (Újhold nagyobbra, az én betegségem kisebbre.)*⁶⁷ *Ha véletlenül meglátja az új újholdat (akkor mondja). Ha keresi, nem érvényes. Hirtelen megáll, és arrafelé fordulva mondja: Mlad mesec, mlad kraj, / Kad tebe zmija ugrize, / Onda nek mene zuboli (Újhold, új király, / Amikor téged megcsíp a kígyó, / Akkor fájjon nekem a fogam.)*⁶⁸

Ha szándékosan akar valaki az újholdhoz imádkozni, akkor sem szabad ránézni a következő adat szerint. *Újhold vasárnap hajnalba három óraker menjen ki az udvarra, és tíz miatyánkot imádkozzon el, de ne nézzen a Holdra. De hogyha visszafordult, vagy lenéz. Már nem csinált semmit. Fogjon sóprútt a balkezébe és háromszor kerülje meg a házat egymásután. Közbe, hogy szembefordul az újhoddal, akkor ezt kell mondani. Minden harmadik hónapba kell megcsinálni egy év alatt. (Ugyanaz az imádság, mint előbb.)*⁶⁹

Az imádság elmondásának a helye is fontos. Mindig a szabad ég alatt kell imádkozni, tehát az udvarban vagy a kapu (kapufélfa) előtt. *Újholdkor át kell lépni a kapu küszöbét és komolyan kellett mondani. Szent Péter, Szent Pál, El akarok menni lakodalomba, De helyettem elküldöm a tyúkszememet.*⁷⁰ Az udvar az udvaron kívüli világgal szemben szakrális tér, a világ közepe, ahol megtalálható a világfa mása, az emberalakú kapufélfa, s itt lehet kapcsol-

59 Fehér Zoltán: *Az imádságos Bátya* (kézirat, pályamunka). 2005 és 2004. 9., 10.

60 Uo.: 73.

61 Uo.

62 Fehér Zoltán: *Az imádságos Bátya* (kézirat, pályamunka). 2005.

63 Uo.: 73

64 Uo.

65 Fehér Zoltán 2003. 30.

66 Uo.: 31

67 Fehér Zoltán 1975. 1191

68 Uo.: 1198.

69 Uo.: 1199.

70 Uo.: 1200. A szövegtévesztés nyilvánvaló. Az adatközlő az *újhold, új király* sort elcserélte a rostafordítás ráolvasásszövegének kezdetével.

latot teremteni a természetfölötti világgal. A Napban bizonyos alkalomkor Boldogasszony jelenik meg, s a keresztény szenténekekben gyakran nevezik Szűz Máriát a *mennyország kapujának*, az égi kapu nem lehet más, mint maga a Nap. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az égi kapuhoz (Naphoz) annak földi mása mellett kell imádkozni. A bátyai apokrif imádságban is az ajtó (= kapu) *aranyos*. (Az *arany* a Nap színe). *Nyitva látom a mennyország ajtaját, / Kívül aranyos, belül irgalmas.*⁷¹ Kapus és hidas játékaink megőrizték ennek emlékét, amikor ezt énekeltek: *Nyisd ki Isten kiskapudat, / Hadd lássam meg szép Napodat*⁷², vagy amikor a bihari kapusjáték két kaputartója a *Nap* és a *Hold*.⁷³

Előírás még az újholdimádság mondásakor, hogy az titkos, mások számára láthatatlan legyen, és az imádkozó komolyan végezze. A hármasság háromszori ismétlése a megerősítést szolgálja. *Minden újholdkor ki kell térdepölni az udvarra, de úgy hogy senki se lásson. Nem szabad nevetni. Három miatyánk, három üdvözlégy. Háromszor, három hónapba. Mlad mesec, mlad kraj, / Zovej mene u gosti, / Nego mene, / Nego moju bradavicu. (Újhold, új király, / Hív engem vendégségbe, / Ne engem, / Hanem az én bradavicámat (betegségemet). Beseneci Sándor a Kalocsa környéki újholdimádságokról azt hallotta, hogy azokat a siker érdekében *egylélegzetre* kellett elmondani. *R-né azt mondta, hogy magába kell imádkozni úgy, hogy a levegőből egy szusszanást se szabad venni. Egy szakmári gyógyító asszonyról mondták: Ezeket az imádságokat egyszuszra mondta el. Semmi lélegzetet nem vött alatta.*⁷⁴ Ezt az előírást én csak egy keceli ólomöntéses gyógyítás kapcsán nem holdimádsággal kapcsolatban jegyeztem le. Eszerint a miatyánkot és az üdvözlőt egy lélegzetre kellett elmondani, s ezalatt olvadt föl a kanálban az ólom.⁷⁵ Ez a fajta imádkozási technika párhuzamba állítható a jógik *pránajama* technikájával, amellyel ők a légzés ritmusának lelassításával túllépnek az élet köznapi testi valóságán, mintegy megállítják az Időt.⁷⁶ A jóga misztikus lélektana szerint az emberben keringő pszichovitalis energia azonos a Nappal és Holddal. Belégzés a Nap, kilégzés a Hold idejét jelképezi. Így a jógi teste eggyé válik a kozmosszal.⁷⁷ Az egyetlen lélegzet a gyógyító lelkének teljes erejét sűríti össze, hiszen *lélek* szavunk a *lélegzik* igéből származik.*

Ismeretes volt az égítstkultusz keleti nomád népeknél. A tatárokról szó szerint ugyanazt vallja Plano Carpini 1247-ben, mint amit az arab utazók eleinkről írtak. A tatárok a *Napot ezenfelül, a Holdat, tüzet, vizet és földet tisztelik és imádják.*⁷⁸ A tatárok a 13. században *újholdkor sokat mulatnak* – vallja Péter oroszországi érsek 1245-ben.⁷⁹ Mintha a mai magyar néphit adatokat olvasnánk, amikor Carpini szavait halljuk a 13. századi tatárokról, hogy *újholdkor vagy holdtölte idején kezdenek bele egy-egy vállalkozásba, ezért a Holdat Nagy Kánnak nevezik, térdet hajtanak előtte, és könyörögnek hozzá.*⁸⁰ (Talán az újholdimádságuk így hangozhatott: *Újhold, Nagy Kán...*)

71 Fehér Zoltán: 1975. 182.

72 *Magyar Népzene Tára I.* 1951. 367.

73 Konsza Samu: *Háromszéki népköltészet.* Bukarest é. n. 378.

74 Beseneci Sándor

75 Fehér Zoltán 2004. 836. Az eljárásban együtt szerepel a tűz és az ólom, vagyis a Nap és Szaturnusz féme.

76 Vö.: Eliade, Mircea: *Képek és jelképek.* Bp. 1997. 107.

77 Uo.: 110.

78 Györffy György: *Napkelet felfedezése.* Bp. 1965. Plano Carpini útijelentése 1247-ből. 63.

79 Györffy György: *Napkelet felfedezése.* Bp. 1965. Péter oroszországi érsek vallomása 1245-ből. 53.

80 Uo.: 63.

Eredetmonda

Halász Péter csángó néphitgyűjteményében számomra érdekes lelemény volt az adatár legelső szövege, egy eredetmonda.⁸¹ Megszoktuk, hogy a népi történeti emlékezésekben, akár a régi hőselekben, az ősoket nagyoknak, óriásoknak írják le, nemcsak átvitt, hanem konkrét értelemben. Neves uralkodók nem véletlenül kapták az utókortól a *Nagy* jelzőt. (Nagy Károly, Nagy Lajos). Az egyszerű ember pedig nem erkölcsi nagyságukra következtetett ebből. Gondoljunk csak a XV. századi Szent László-énekre. *Tagodban ékes, termetedben díszes, / Válladtul fogva mendeneknél magasb.* Vagy az Ilosvay Selymes Péter históriája alapján született *Toldi* Előhangra. Móra elbeszélésében a tanyáról a múzeumba érkező Szél ángyó például *csékélyli* a történeti tablón ábrázolt Árpád vezért, hisz azt az ő képzelete és elvárásai szerint hatalmasnak kellett volna ábrázolni. A paraszti történet szemlélet szerint az emberiség az idők folyamán elcsökevényesedett, mert a mai emberiség előtt valamikor óriások birtokolták a földet. Az óriás alakja a világ sok népének mítoszaiban szerepel, de ma már nem része az élő magyar hiedelemvilágnak, legfeljebb hiedelemmondákban szerepel, illetve a népmesékben mint hiedelemkövület. A 2004-ben lejegyzett moldvai (furmószai) eredetmondában egy hajdani óriás leány a pendelyébe tudja gyűjteni a mai elkorcsosult embereket. *Mesélték a régiek, hogy ennek előtte nagy-nagy emberek éltek ezen a helyen. Rományul úgy mondták órjások. S az egyiknek a leánykája megkapta a mai embereket. Begyűjtötte a pendejibe, felvette az ökröt, az ekét, mindet. De az apja azt mondta, vidd vissza, s tedd vissza, hol kaptad. Mert mű, ha elleszünk, ezek maradnak utánunk.* Azon nem csodálkozhatunk, hogy az *órjás* (óriás) szót az adatközlő a románból származtatja. Olyan ez, mint amikor Bátyán nekem ezt mondták: *Rácul tátos, magyarul garabonciás.* Egyébként ugyanennek az eredetmondának egy épebb változatát Balassa Iván a Bodroghközben gyűjtötte. *Egyszer az óriás király lánya azt mondta az apjának: Kimegyek már megnézem, hogy művelik a földet. Kinn a földön látta, hogy egy ember négy ökrön szántogat. Hát igen elbámult rajta, mert még addig olyat sose látott. Beszedte a kötőjébe a négy ökröt, embert, ekét, taligát, és hazavitte az apjának megmutatni: Tessék nézni, édesapám, ki jár a mi földünkben! – Minek hoztad haza, lányom? Vidd vissza, hisz már ilyen bogarak fogják túrni a földünket. Lassan az óriások eltűntek, és már csak mindenütt a magyarok éltek az országban.*⁸² A monda nemzetközi elterjedtségét sejteti, hogy Bátyán én meg a Králjevics Markóhoz fűződő variánsát leltem meg. Íme egy részlete, ahogyan Harangozó István azt nekem elmesélte. *Mikor a királynak a lánya kiment a határba bogarakat gyűjtött a kötőjébe. Ahogy összefogta, vitte az apjának mutatni. Mikó az apja meglátta, meghökkent, mer a lánya bogaraknak nevezte azt a lényt. De az apja ráfelelt, hogy azok nem bogarak, hanem az emberiség. Ezek lesznek az utódok, ha ők meghalnak.*⁸³ A finnugor népek közül a votjákok is ismerik a *Hogyan váltották föl az óriásokat az emberek?* című mondat.⁸⁴ Az óriásokról, mint a mai emberek elődjeiről, a bolgár néphit is tud.⁸⁵

Az ember teremtéséről szóló magyar monda szerint a nő a kutya farkából, a bolgár hagyomány szerint az ördög farkából származik.⁸⁶ Bátyán így tudják: *A Biblia szerint, mikor Isten megteremtette Ádámot, látta, hogy ha Ádám egyedül marad, akkor megöli az unalom. Azért hát mély álmot bocsátott Ádámra, és kivette. Ádám oldalbordáját, és abból akarta megteremteni Évát, az asszonyt. Ahogy az isten Ádám oldalbordáját a kezében tartotta, arra talált jönni egy*

81 Halász Péter: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* Bp. é. n. (2004) 1.

82 Balassa Iván: *Lápok, falvak, emberek.* Bp. 1975. 17.

83 Saját gyűjtés. Kézirat.

84 *Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák I.* Bp. 1984. 366.

85 Strausz Adolf, i. m. 20–21.

86 Uo. 35–36.

kutya, és kikapta az Isten kezéből az oldalbordát. Az Isten az oldalborda után kapott, de véletlenül nem az oldalbordát kapta el, hanem a kutyanak a farkát. Ahogy a kutya erőlködött, kiszakadt a farka, és az Isten kezében maradt. Most már az Isten kénytelen volt kutya farkából megteremteni Évát. Mert a kutya az oldalbordával elfutott. És azért ugat az asszony úgy, mint a kutya, mert a kutya farkából van teremtve.⁸⁷

A menekülés a vérszopó kutyafejű tatárok fogságából című bátyai történeti mondában a kutyafejűeket rácul *pasovglacinak* nevezik.⁸⁸ Pócs Éva elsősorban balkáni vagy kelet-európai képzetnek könyveli el, koráról azt mondja, hogy népvándorlás és középkori, bár megjegyzi azt is mellékesen, hogy török, iráni és – a hellenizmus korából – általános „keleti” elem.⁸⁹ Egy bolgár monda szerint a törökök ősapja kutya, ősanjuk meg disznó volt.⁹⁰ A kutya totemállatként, egy-egy nép őseként több keleti nép hitvilágában is előfordul.⁹¹ Talán ez magyarázza azt a bátyai mondát, amely szerint a disznó gerinccsontjaiból össze lehet rakni az öregasszonyt. Mert mikor Jézus a földön járt, akkor bement egy házba és kérdezősködött, hogy van nekik egy disznójuk. És mondta Jézus, hogy mutassák meg azt a disznót. De előzőleg az öregasszonyt belelakták a teknőbe, aztán megmutatták az öregasszonyt, de disznóvá változott, disznó lett belőle. És azért lehet abból a csontból öregasszonyt összerakni.⁹²

Néphit, hiedelem, hiedelemmonda

Szanki és keceli néphitgyűjtésében több adat is bizonyítja, hogy ezekben a magyar közösségekben, mint a világ sok népénél⁹³, él a földet tartó állatok képzelete.⁹⁴ A kétnyelvű Bátyán már az 1960-as években lejegyeztem hasonló adatokat.

A földet négy bálna tartja. Az egyik északnak néz, a másik keletnek, a harmadik délnek, a negyedik nyugatnak. Ha az egyik bálna megmozdul, akkor van földrengés.

Előkerült azonban Bátyán egy olyan teremtésmonda is, amelynek párjai csak Kálmány Lajos Szeged környéki gyűjtéséből néhány más töredékből és a moldvai csángóknál ismertek.⁹⁵ Az itt elmondott *sajátos homokfelhozatal* – írja Vargyas Lajos – (...) *Kelet-Európától Észak- sőt Dél-Amerikáig el van terjedve, és mindenütt lényegileg azonos.*⁹⁶

Régen az Óperenciás tengeren vót egy sziget. A lakója egy anya vót meg a fia. Az anya elküldte a fiát a tengerre, hogy hozzon a szájába földet. A fiú lement a tenger alá és a szájába hozott egy kis

87 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 337.

88 Uő: *Az ördögnek adott lányok*. Bátyai népmesék és mondák 1987. 270.

89 Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. 54–55. Bp. 1989.

90 Strausz Adolf, i. m. 38.

91 Uo.: 39. 40. Soa-Gui nép, Tele nép, eszkimók, ainók, tibetiek, hongnuk.

92 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 207.

93 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897. 28. (Két ökör tartja a földet.)

94 Fehér Zoltán: *Boszorkány a forgószelelben*. Szank és Móricgát néphite, népi gyógyászata. Bp. 2003.

Uő: *Mondták a régi öregek*. Kecel hiedelemvilága. Kecel 2004.

95 Kálmány Lajos: *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*. Bp. 1893. 6.

Bosnyák Sándor: *A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtésmondákban*. Ethn. LXXX. 1969. 462–464.

Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák II.: Bp. 1984. 27.

Vargyas Lajos: *Magyar folklórhagyomány és Európa*. Keleti hagyomány, nyugati kultúra. Bp. 1984. 97–99.

96 Uo.: 100.

fődet. Az anya azt mondta, hogy rakják a bálna hátára és övét rátette. Amit bekerített az övével az lett a hegy, és a hol rossz vót a föld, ott lesüllyedt. És elkezdett nőni a föld.⁹⁷

Más keleti és délszláv kapcsolattal egyaránt rendelkező teremtésmondák is megtalálhatók Bátyán.⁹⁸ Az ördög mint demiurgosz van jelen a méhecske és légy teremtéséről szóló bolgár mondában.⁹⁹ Bátyán már elhomályosult a történet, a légy és a szúnyog teremtéséről szól, s az ördögöt az angyalok helyettesítik. *A Jóisten befejezte a teremtést. Kinézett a mennyország ablakán. Észrevette, hogy a keze poros. Összeverte, és azt mondta: legyetek. Így lettek a legyek. A kisangyalok is összeverték a tenyerüket, de abból csak szúnyogok származtak.*¹⁰⁰

Ez a monda sem tartalmazza a magyar és a vogul mondák duális teremtésvonatkozását, vagyis nem az Isten és az ördög közös műve az alkotás. Ennek a képzetnek a variánsai megtalálhatók szomszédaink néphitében. Strausz Adolf a bolgár néphitből közöl számos adatot erre, párhuzamba állítva azokat magyar és keleti népek hasonló képzeteivel.¹⁰¹ A teremtéselképzelésnek a vogul mondában található formája, amikor az Isten (Bátyán Úrasszony) az égből láncon bölcsőben bocsátja le az első embert, mint láttuk, apokrif imádságban maradt fenn, s talán a balkáni bogumil tanítások őrizték meg.¹⁰²

*A magyar néphitkutatás egyik sarkalatos kérdése – írja Demény István Pál –, hogy ki tudunk-e mutatni a honfoglalás kori hitvilágból megmaradt elemeket, illetve, hogy igazolható-e a valamikori magyar samanizmus megléte. Táltosmondáink valóban ennek a maradványai-e?*¹⁰³ A mi szempontunkból ez a kérdés azért érdekes, mert a táltos- és garabonciás mondák nemcsak Bátyán, de más magyarországi délszláv településen is gazdagon megtalálhatók. Sőt, a vajdasági különféle délszláv népek is ismerik és így nevezik a táltos alakját.¹⁰⁴ Ez a tény megint a közvetlen magyar népi hatással magyarázható legkézenfekvőbbben. De hátha mélyebben kell a gyökereket keresnünk. Pócs Éva ebben a kérdésben is az általános európai samanizmusból vezeti le a magyart.¹⁰⁵

Mint Jung Károly tanulmányából kiderül, a délszláv kutatók nemigen vették figyelembe az ő krsnik, illetve krsntnik hiedelemkörük és a mi táltos-garabonciás hiedelemkörünk némiképp hasonló vonásait¹⁰⁶, bár Diószegi Vilmos ellenkező irányban megtette ezt. Vajon a balkáni hiedelmeknek ez a csoportja az általános eurázsiai samanizmus megjelenése-e pusztán, vagy őriz valamit a hajdani balkáni népekbe olvadt türk népek hagyományaiból? Minden esetben csak mi lehettünk az átvevők?

Egy volt tanítványom, a nagyon szegény szállási Aszódi István huszonkét éves korában, 1970-ben mesélte nekem a következő két hiedelemtörténetet, amelyeket egy akkor már nem élő szállási öregembertől hallott. Egyik sem sorolható be sem a népmesék, sem a hiedelemmondák típusai közé, bár tele vannak ezek elemeivel.

97 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA. 3. Bp. 1975. 39.

98 Strausz Adolf, i. m. 11.

99 Uo.: 12.

100 Uo.: 194., 195.

101 Strausz Adolf: *Bolgár néphit*. Bp. 1897. 5–16.

102 Nagy Ilona: *A föld teremtésének mondája*. Ethn. 1979. 323–329.

103 Demény István Pál: *Európai-e a samanizmus, keletiek-e a táltosmondák?* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár 2000.

104 Eperjessy Ernő szíves szóbeli közlése.

105 Pócs Éva: *A magyar samanizmus a kora újkori forrásokban. Ősök, táltosok, szentek*. Tanulmányok a honfoglaláskor és az Árpád-kor folklórijából. Sz.: Pócs Éva–Voigt Vilmos. Bp. 1996.

106 Jung Károly, i. m. 143.

A szomszédunkban lakott egy kovács a feleségivel. Nagy bánatuk volt, hogy gyerekiük nem volt, ha volt is, mind meghalt. A szomszédja egy mindentudó Örzse néni vót, és azt mondta neki: Eriggy lányom, a Dunára, ha kiújul a hold, és pontosan éjfélkor igyál a Duna vizibül. Csoda fog történni.

Az asszony hitt is, nem is a beszédnek, de azért elment és ivott a vízből. Az elmúlt. Nemsokára született egy gyereke, akinek megvót az egész foga. Sokszor mondta az Örzse néni, hogy a gyerek még csodát fog művelni, megmenti az egész szomszédágnak az életit. A gyerek, ahogy növekedett, úgy nőtt a foga is. És volt még neki két nagy foga, hogy csúnya volt ránézni, de a fogában volt a legnagyobb ereje. A kovácsnak meg a feleségének feltűnő volt. Mindig féltek, hogy a gyerek bajt hoz még rájuk.

Egyszer csak egy sötét felhő jött, és az egész nap meg este a kovács háza előtt állt, egészen éjjelig. Amikor háromnegyed tizenkettő volt, a sötét felhőből leereszkedett egy fekete bika. Ez a bika megállt az udvaron, háromszor elbőgte magát, utána addig járkált az udvaron, míg a gyerek ki nem ment.

A gyerek, ahogy kiment, mindjárt bikává változott, piros bikává. Nekimentek egymásnak. Addig öklelték egymást, amíg a fekete bika meg nem dőglött. Aztán a gyerek átváltozott emberré, de a fogai mind ember fogához hasonlítottak. A felhő is eltűnt reggelre.

A gyerek feje és oldala össze volt törve a viaskodástól. De az udvaron mást nem láttak, csak nyomot és elhullott vércseppet. Azon elindult, és azt mondta szüleinek, addig nem jön vissza, míg a fekete bikának a maradványait meg nem találja. El is ment, de soha többet nem jött vissza. Hanem rá egy évre jött egyszer egy éjjel valaki. Beszölt az ablakon, hogy menjenek ki a Dunára, mert a fiuk ott fekszik meghalva, mert a fekete bika testvére meggyilkolta. A szülei nem mentek este ki, csak reggel, de nem találtak ott már semmit, csak vért, meg a gyerek egyik fogát. Úgy megijedtek, hogy mindjárt el is menekültek Bátyáról.¹⁰⁷

Foktűn vót egy asszony. Az ide került Bátyára. Született neki egy fia, akinek három szeme volt, kettő elől és egy hátul. És minden télen, amikor esni szokott a hó, de minden este, egy szarvasbika Fajsz felől szokott jönni a töltésen, és bömbölni szokott. Ha a gyerek nem hallotta, az ajtó előtt megállt. Addig nem ment el a szarvas, míg a gyereket meg nem mutatták neki. De viszont, hogy ha ki is szoktak jönni, a szarvas nem ment el, csak a gyereket várta. Ez mindaddig ment, míg a gyerek be nem töltötte a tizenhatodik évet. Mikor a tizenhatodik évet betöltötte, akkor hályog gyűlt mind a három szemire. És úgy mondta a szarvas, amíg ő le nem törí az ő egyik agancsát, addig ő mindig vak lesz.

A gyerek megfogta a szarvast, addig mindig vándorolt, míg meg nem találta. És azt mondták, hogy itt a Zátonyba, a Forgónál, itt ölte meg. Így a gyerekek eltűnt a harmadik szeme, de viszont nem volt olyan feltűnő. Azóta elköltöztek. Most él-e valahol, hal-e, nem tudom. Azt mondta (az öreg szomszéd), hogy szarvas volt, mikor verekedtek.¹⁰⁸

Ezek az invariáns történetek a táltos hiedelemkörnek éppen a leglényegesebb elemét, az állatalakban való viaskodást tartalmazzák, azt az elemet, amelyik eddig csak az ország keleti részén kerültek elő. A felhőben érkező fekete bikával piros bika alakjában küzd a hős. Ez a motívum is ismerős magyar táltosmondákból. Meglepő azonban a második monda viaskodó szarvasa, amelyik magyar adatokban soha nem került elő. Mindkét mondában megtalálható a jelölt ellenállásának motívuma is (nem akar kimenni a bika, illetve a szarvas hívására). Ugyancsak megtalálható a második mondában a pubertáskor mint az elragadtatás, a próbatétel ideje. Bátyán igen gazdag a garabonciás hiedelemkör, amelynek elemei akár a horvát *garaboncijas dijakkal*, akár a szerb *vestnikkel* is párhuzamba állíthatók.¹⁰⁹ Érdekes viszont, hogy itt a garabonciást is táltosnak mondják, sőt így fogal-

107 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA. 3. Bp. 1975. 673.

108 Uo. 674.

109 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958.

mazzák meg: *Rácul tátos, magyarul garabonciás*.¹¹⁰ Most viszont a két történet egyikében sem nevezik a táltosként küzdő gyerekeket táltosnak. A különleges tulajdonságokkal való születés általánosan ismert eleme a táltosfog. Első történetünkben is ez szerepel, másodikban pedig a fölös szem (a harmadik szem) megléte predestinálja a hőst későbbi szerepére. Különleges sorsukat előre jelzik, s ez az elem mintha a szellemek általi kiválasztásnak felelne meg. Bányai hiedelemközlések és mondák tartalmazzák a pubertáskorban való elragadás, a tudománynak a felső világban vagy iskolában való elsajátítása motívumát, a táltos esővarázsló képességét, varázskönyvét, kapcsolatát a sárkánnyal, sőt tudnak arról is, hogy a *tátosok* karddal küzdenek egymással a jó időért. Második mondánk hőse a pubertás korában betegszik meg, majd szarvasalakban küzd az ellenségés szarvassal (beavatás), s meggyógyul.

Hősmese

Köztudott, hogy a népmesék csodavilága az emberiség ősi mítikus képzetei kövületének tekinthetők, bizonyos mesetípusok azonban hajdani hősenekemekeket is megőriztek. A Magyar Népmese Katalógus a *Mítikus vagy valódi mesék* csoportján belül külön alcsoport-hoz sorolja a *hősmeséket*. Ezek Kovács Ágnes szavaival a *tündérmese legarchaikusabb csoportját képezik*.¹¹¹ A hősmesékben *nem a lírai momentumokon van a hangsúly, hanem a küzdelmen, a párviadalon*. Vargyas Lajos az áltái török-mongol hősenek világát lényegében azonosnak tartja az európai, különösen a magyar hősmesék világával. Ezek közül azonban a magyar változatok *erőteljesebbek, gazdagabbak, tehát nyilvánvalóan közvetlen keleti hagyományt őriznek*.¹¹²

A *Fehérlófia* talán a legismertebb hősmesénk. Liungman szerint ez a típus a *bizánci korban a Fekete-tenger mellett keletkezett*.¹¹³ Véleményem szerint ez ismét csak a Balkánon élt egykori keleti lovas nomád népek (talán az avarok) egykori hatását bizonyítja. A hősmese variánsait Bányán *Milos Kobilos és a Szürkelő Pétör* címen találtam meg.¹¹⁴ A *Magyar Népmese Katalógus* 71 közelebbi és 56 távolabbi változatát tartja nyilván. Érdekes, hogy a hős neve a Nógrád megyei Varsányban élő Berki Miklós cigány ember meséjének címszereplője nevéhez hasonló (Kanca Miklós).¹¹⁵ Az állatostól, talán a totemállattól származó hős a bányai változatban ugyan már csak egy *szegény asszonytól* született, nem pedig kancától, de természetfölötti erejét attól kapta, hogy Fehérlófiához hasonlóan, hétéves koráig szopott. Megjegyzem, hogy a mondai hőssé vált egykori bányai tudós pásztor, Pajika dedó (ragadványnevének Dikela = Látó?), a táltos hírében álló gulyás számadó szintén ezt tette. Valószínűnek tartom én is, miként Kovács Ágnes és Jung Károly is, hogy Milos Kobilos neve a Balkánról cigányok közvetítésével jutott el hozzánk, s adaptálódott a régi magyar Fehérlófia-szüzséhez. A bányai Milos Kobilos cselekménye több ponton eltér a Fehérlófia cselekményétől, de közelebb áll hozzá, mint a Karadzics által gyűjtött hercegovinai *Medvefi* (Mededovic) című délszláv népmese.¹¹⁶

110 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. FA 3. Bp. 1975. 646.

111 *Magyar Néprajzi Lexikon II*. Hősmese szócikk (Kovács Ágnes).

112 Vargyas Lajos: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Bp. 1984.

113 Vargyas Lajos: Uo.

114 Fehér Zoltán: *Bányai népmesék I–II*. Pályamunka, kézirat.

115 Berki János mesél cigány és magyar nyelven. Ciganisztikai tanulmányok 3. sz.: Görög Veronika. Bp. 1985. *Kanca Miklós* 142. *Kanca Miklós* 251.

116 A kilenc pávalány és az aranyalmafa. Népmesék Vuk Stefanovic Karadzic gyűjtéséből. Válogatta, fordította Szekeresné Knéfély Klára, Bp. 1987. 21.

A mítikus hősmese címszereplőjének neve megegyezik a délszláv hőseinek intrikus alakjának, Milos Kobilicsnak a nevével. Bár a 20. század elején a bátyai férfiak még összejárogattak vasárnap délutánokon, hogy valaki fölolvasson nekik a Kraljevics Márkóról szóló 19. század végén horvát nyelven megjelent, illusztrált mesekönyvből, nem valószínű, hogy a mesehős neve ekkor került volna a bátyai folklórbá.¹¹⁷

Népdal

Bátya népzenejében igen jelentős a régies dalok aránya.¹¹⁸ Az 1991-es gyűjtemény elemzett 362 dalának 29%-a, 81 dal tartozott ide. A pentatónia pedig a dalok 16,8%-ában fordult elő. Ez a jelenség azért érdemel különös figyelmet, mert a magyar népzene ősi rétegének dallamai itt gyakran rác szöveggel hangzanak el, illetve olyan emberek éneklék őket, akik mindennapi életükben kétnyelvűek ugyan, de inkább rácul beszélnek. Dalkincsük java része magyar, de jellegzetes délszláv dallamokat is őriznek emlékezetükben. A népzenei kutatás tehát zenei kétnyelvűséget is kimutatót.

Köztudott, hogy régi stílusú népdalaink jelentős része pentaton hangsorú. A pentatónia, mint keletről hozott örökségünk, Európában csak a mi népzeneink sajátossága. Ha véletlenül a szomszéd népeknél is előfordul, az vagy valamilyen keleti nép, vagy éppen a mi hatásunk. Bartók mintegy 2500 délszláv népdalt vizsgált meg Boszniából, Horvátországból, Dalmáciából, Szlavóniából, és sehol sem találkozott bennük magyar hatással.¹¹⁹ Vinko Zganec 1924-ben megjelent, 600 dallamot tartalmazó muraközi gyűjteménye viszont meglepő tanulsággal szolgált. Mint Bartók írja: *Ennek a horvát nyelvű gyűjteménynek zenei része szinte magyarabb a mi magyar gyűjteményeinknél (...) 60%-a a dallamoknak magyar.*¹²⁰ Mivel a Muraköz a magyar–horvát nyelvhatáron fekszik, a magyar hatás a közvetlen népi kapcsolatból következik.

Más a helyzet a román népzene pentaton dallamaival. Bartók írja: *Az összefüggés a magyar pentaton és a cseremis anyag közt kétségtelen. Éppúgy kétségtelen a régi Románia ősi stílusa a nyilván délkeleti eredetű, a magyar pentaton stílustól teljesen elütő „hora lunga” stílus. Honnan került tehát a román anyagba, hogyan hatalmasodott ott annyira el a magyar, vagy mondjuk „északi török-tatár” pentaton stílus? Vajon csak a magyarok révén? Vagy valamilyen más nép révén? Vagy éppenséggel többfelől jövő közös hatással volna itt dolgunk?* Az előzőekben elmondottakból gyanítható, hogy a Regátban nem magyar átvételről lehet szó, sokkal valószínűbb a románságba beolvadt keleti „északi török-tatár” népek hatása.

A magyar epikus költészet Csáti Demeter *Ének Pannónia megvételéről* című verszetétől Arany Toldijáig az alexandrinus (hangsúlyos, négyütemű, tizenkét szótagos) versformát kedvelte. A délszláv epikus énekek pedig a betyáracokban is élő hangsúlyos háromütemű tíz szótagosat. A mi kanásztáncritmusunk csonka formáját. (Lásd a Kraljevics Márkóról szóló hősenekeket.) Ezért érdekes, hogy a magyar hatást tükröző délszláv költészet Bátyán mindig a magyarosnak tartott „kétütemű ősi nyolcas” formájában (lásd *Rege a csodaszarvasról, Kalevala*) szólal meg. Ilyen a pentaton dallamú Dóczi Péterről és Mátyás királyról szóló balladisztikus ének, vagy a szintén pentaton *Sokol sedi na grancice*, altató, illetve a *Na noj strane Sarajevo* kezdetű mítikus töredéknek tűnő dal. Lükő Gábor vette észre, hogy a román *kolinda* szövegek mindig nyolc szótagos sorokban vannak megfogalmazva, ellentétben az

117 A címlap nélküli, nagyon megrongált könyvet Okvátovity Mihály bátyai ember egy elhagyott ház padlásán csak az idén találta meg véletlenül.

118 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népdalkincse* (Kézirat, pályamunka 400 dallal), 1991.

119 Bartók Béla: *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje*. Bp. 1952. (1934) 24.

120 Uo.: 25.

észak-ázsiai szövegekkel, amelyek csaknem kivétel nélkül hat szótagosak.¹²¹ Az utóbb említett bátyai dal szövegtartalma is kapcsolatba hozható a román kolindák tartalmával.

A következőkben két olyan bátyai pentaton népdalt mutatok be, amelyek teljesen ismeretlenek a magyar népzeneben, nincs variánsuk népdaltípusaink között. Lá-pentaton hangnemük, ereszkedő dallamvonaluk, kétütemű, ősi nyolcas a metrikájuk, s talán még szövegük is nem magyar, de valamilyen keleti török nép hatásáról tanúskodik.

Az első népdal altató. Balázs Istvánné énekelte az 1970-es években.

(–)

<i>Sokol sedi na grancice</i>	<i>Sólyom ül az ágacsán</i>
<i>U tranja voj kabancice</i>	<i>Rongyos szűröcskében</i>
<i>Sokol vei Pava moj</i>	<i>Sólyom mondja, Palikám</i>
<i>Da ti cuti zelena grancice</i>	<i>Adok néked zöld ágacsát.</i>

A sólyom gyakran szerepel a délszláv dalokban, nemegyszer a cár megszemélyesítőjeként. A zöld ágacsán ülő sólyom azonban fölfogható a világfán trónoló Napnak is, vagy a rongyos szűr miatt az oda feljutó sámánnak. Nyilván lehetne találni megfelelő párhuzamot arra is, hogy miért ad a kisgyermeknek zöld ágat. (Talán varázslás céljából?)

Az 1886-ban született bátyai Markó Tamás 1962-ben énekelte nekem magnetofonba a következő, sok szempontból tanulságos dalt.

<i>Na noj strane Sarajevo</i>	<i>Túloldalón Szarajevó</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Sarajevo</i>	<i>Szarajevó</i>
<i>Levedica ne kosena</i>	<i>Kaszálatlan rét</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Ne kosena</i>	<i>Kaszálatlan</i>
<i>Na njoj pasu tri jelena</i>	<i>Azon legel három szarvas</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Tri jelena</i>	<i>Három szarvas</i>
<i>I nje cuva divijcica</i>	<i>Őket őrzi egy kislány</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Divojcica</i>	<i>Egy kislány</i>
<i>U tranjavoj kosujice</i>	<i>Rongyos kozsókbán</i>
<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>	<i>Oj, oj, oj, oj, oj, oj, oj</i>
<i>Kosujice</i>	<i>Kozsókbán</i>

A dallam ereszkedő jellegű, hangneme a magyar népzeneben alapvető jelentőségű, de a délszlávban teljesen szokatlan lá-pentaton. Ütemrendje a sárközi karikázókban és a délszláv dallamokban is gyakran előforduló aszimmetrikus 5/8-os. Lükő Gábor figyelmeztet arra, hogy a vogul szarvasénekeknek pentaton hangsoruk mellett *legfeltűnőbb sajátossága a különleges aszimmetrikus ütemezés és ritmus.*¹²²A bátyai két és fél soros, a magyartól idegen ABC szerkezetű dal a magyaros kétütemű ősi nyolcas versformában lüktet. Rokonságát

121 Lükő Gábor: *Hímfi és a szarvas*. Bp. 2003. 21.

122 Lükő Gábor, i. m. 24.

sem a magyar, sem a délszláv népzében nem ismerem. Valószínű, hogy az a balkáni délszláv népszerűség, amelyik ezt a dallamot magával hozta, nemcsak vérében, de kultúrájában is őrzött keleti (onogur?) elemeket. Beszélt anyanyelvét nyilván sokkal előbb feladta, de énekelt anyanyelve még a Magyarországra költözés idején is élhetett, s a bátyai nyelvi elszigeteltségben még sokáig megmaradt.

A rác nyelvű szöveg – nyilvánvaló töredék volta ellenére – még érdekesebb. Lükő Gábor több tanulmányában foglalkozott a magyar regösének, a finnugor jávorszarvasének és bizonyos román kolindák összefüggésével.¹²³ Ez utóbbiak között sok a pentaton hangsorú. Szövegük megegyezik abban, hogy legelésző szarvasok (csodafiú szarvas) szerepelnek benne, s történetük két csillagkép, a Göncöl és a Tejút keletkezését mondja el a mítosz jelképi rendszerében. Bernáth Béla regösénekeinket varázsénekeknek tartja, melyeknek legfőbb célja a házasságszerzés, a legény és lány összereregölése. A szarvasének „*jelképesen a leány szerelemre érettségét, s kettejük szerelmi egyesülését jeleníti meg. Az utóbbinak szimbolikus ábrázolása a szarvas legelése.*”¹²⁴ Népdalainkban a zöld mezőn vagy erdőben legelő ló ugyanezt jelenti. Regösénekeinkben nem ló, hanem szarvas legel tó vagy folyó mellett. *Itt keletkezik egy csodatő, / Azt körülveszik csodatevő szarvasok.*¹²⁵ E szimbólumrendszerben a ló a régi szarvas helyébe lépett, de ugyanazt jelenti.¹²⁶ Szerintem a bátyai töredék hasonló mítosz bevezető sorai lehettek, mint erre az előbb elmondott formai elemek is utalnak. A bátyai szövegből csak sejteni lehet, hogy a három szarvas folyóparton legelészik, mert a *Szarajevón túl* kifejezés talán azt is jelentette, hogy a város alatt folyó Miljancán túlról van szó. (Esetleg a női nemű szervre utal szimbolikusan.) Nem közönséges szarvasokról lehet azonban szó, hisz ezeket egy szegény, rongyos ruhás lány őrzi. A rongyos ruha a magyar hiedelemmondákban mindig a táltos viselete.¹²⁷ Ugyanezt a rongyos ruhát (rongyos szűrt) hordja a bátyai altatódal sólyma is.¹²⁸ Európának ezen a tájain azonban, ellentétben Észak-Ázsiával, nem domesztikálták a szarvasokat, azok vadon éltek, nem kellett őket őrízni. Valószínűnek látszik, hogy a keleti nomád népeknél ismert csillagmítosz, esetleg varázsénekbe ágyazódva, ezen népek töredékeinek a balkáni népekbe való beolvadásával megmaradt a román folklórban, s az általam közölt csonka formából sejteni lehet, hogy a déli szlávoknál is. A bátyai szarvasének-töredék közelebb állónak látszik a románhoz, hisz itt nem két, hanem több (három) szarvas legelészik.

(–)

A szarvasmítosz balkáni meglétét megerősíti László Gyula fölvetése, aki egyik előadásában a bolgár népvét nem a szokásos (elfogadott) „keverék” szónak értelmezte, hanem, ahogy írja, *a mongol-török bu-gur szócsalád egyik tagjának tartom. Ez a szócsalád a „szarvast jelöli”, eszerint a bolgár nép – éppen úgy a „szarvas népe” lett volna, mint a magyar nép.*¹²⁹

A több mint egy évezrede itt élő magyarság – *megfogyva bár, de törve nem* – a szintén keletről érkezett, hasonló kultúrájú, azóta a magyarba vagy más nemzetekbe felszívódott népek hagyományával együtt gazdagította a nyugat kultúráját, kitörölhetetlen nyomokat hagyott Európában. Jó a magunk önbecsülése végett néha erre is gondolnunk.

123 Uő: *Hímfi és a szarvas*. Bp. 2003.

124 Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Bp. 1986. 279.

125 Uo.: 282.

126 Uo.: 283.

127 Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp. 1958. 227.

128 *A sokol (solyom)* gyakori szereplője a délszláv daloknak. Sokszor kifejezetten a cárt jelenti. L. Fehér Zoltán: *Sumo, sumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy*. Dusnoki népdalok. Kalocsa 2001.

129 László Gyula, i. m. 146.